

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.95

ОСОБИСТІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І УСПІШНІСТЬ НАВЧАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГІВ

Іван Баклицький

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто результати експериментального вивчення особистісних характеристик і семантичної структури самооцінки у студентів психологів у групах різної успішності. В дослідженні підтвердилася гіпотеза про важливість суб'єктивних передумов і обумовленості ними навчальної успішності у студентів, а також про важливу роль когнітивної компетенції у опосередкуванні взаємодії студентів з соціальним середовищем.

Ключові слова: особистість, особистісні методи, риси особистості, соціальний інтелект, оскантична структура, самооцінка, навчальна успішність.

Підвищення ефективності навчальної діяльності студентів – актуальне практичне завдання сучасної педагогічної психології. Психологічне вивчення передумов успішного навчання допомагає пояснити, чому один студент з хорошими здібностями зумів адаптуватися до умов і успішно навчається, а інший, з аналогічними здібностями, неефективно засвоює навчальний матеріал.

Навчальна діяльність студентів суттєво залежить від індивідуальних психологічних особливостей їхньої особистості та від емоційного регулювання [1].

Сьогодні психологи приділяють значну увагу вивченню особистісних особливостей, що, з одного боку, є, як правило, константними базовими характеристиками конкретного індивіда, а з іншого – повніше визначають індивідуальні поведінкові реакції, які впливають на успішність навчання: структуру мотивації, емоційну стійкість, спрямованість активності, тривожність, когнітивну компетентність та ін. У будь-якому виді людської діяльності ідеалом формування спеціаліста є творча особистість. Тобто це працівник, який має високий творчий потенціал, продукує нові оригінальні ідеї, а також вдосконалює виробничий процес, засоби, які підвищують ефективність праці і сприяють протидії екстремальним ситуаціям.

У низці досліджень [2, с. 25–26; 3], присвячених вивченню пізнавальної діяльності, розрізняють зовнішні і внутрішні мотиви. Можна припустити, що перші обґрунтовують необхідність навчання, роблять його привабливим завдяки суто зовнішнім факторам. Другі базуються на змісті процесуального аспекту навчання, способів реалізації діяльності та її результату.

Останніми роками значну увагу приділяють когнітивній компетентності в опосередкуванні взаємодії людини зі соціальним середовищем [4]. Студент, який має вищу когнітивну компетенцію, здатний адекватніше й гнучкіше організовувати свою поведінку в складних умовах навчальної діяльності.

Визначити типові особистісні характеристики, які диференціюють студентів успішних від неуспішних, досить складно, тим паче, що під час навчання й подальшої діяльності виявляються раніше приховані особливості особистості. Крім того, упродовж тривалого навчального процесу неодноразово змінюються його цілі, завдання і зміст, що зумовлює зміну вимог до особистісних властивостей.

Щоб проаналізувати методичні прийоми оцінювання особливостей особистості студентів-психологів, а також можливостей використовувати їх у практиці оптимізування навчальної діяльності й виявлення факторів, які суттєво впливають на навчальний процес, проведено спеціальне дослідження: вивчено особистісні характеристики студентів різного рівня успішності.

Завдання статті – проаналізувати категоріальні системи, які активізуються в процесі самооцінювання у двох групах студентів: «високо успішних» і «низькоуспішних».

У дослідженні ми спиралися на припущення про існування зв'язку між успішністю навчальної діяльності студентів та рисами їхньої особистості, такими як емоційна стійкість до стресу, фрустрації, міцність установок, високе самооцінювання, відкритий характер і виражена сила мотивації досягнення мети.

Обстежено студентів-психологів першого, другого і третього курсів віком від 18 до 22 років, загалом – 92 особи.

Перший етап досліджень – теоретичний аналіз методичних прийомів оцінювання особистості: вивчення наявних методик і досвіду їхнього застосування, а також вибір таких прийомів, які дали б змогу якнайповніше розкрити, оцінити особистісні особливості, значущі для навчальної діяльності студентів.

Узято за основу такі теоретичні положення. З позиції включення особистості до діяльності вивчати студента потрібно з погляду характеристики достатньо стійких рис особистості, які склалися й необхідні для навчальної діяльності, а також враховувати можливе трансформування цих рис під час професійного навчання і праці, у тому числі у зв'язку з можливими змінами вимог до діяльності. Відомо, що спосіб включення до діяльності, зміна й вивчення своєї позиції під час її реалізації є особливими рисами суб'єкта. Вони з'являються в процесі, коли особистість стає суб'єктом діяльності, хоча, звичайно, особистість студента, що сформувалася, у свою чергу можна розглядати в професійному аспекті як таку, що має відповідний рівень здібностей, ділової активності та ін.

Реалізація принципу системності стосовно завдань психологічного вивчення суб'єкта діяльності означає необхідність враховувати особливості розвитку, взаємного впливу стійких і динамічних характеристик особистості, яку включено до сфери навчальної діяльності, психологічних параметрів структури й умов діяльності, вимог і показників навчальної успішності тощо.

Особистісні психодіагностичні методи дають змогу виявити зовнішньо приховані особистісні характеристики шляхом моделювання різноманітних ситуацій, які неможливо зробити об'єктами безпосереднього спостереження в житті або опосередкованого вивчення іншими методами. Надійність отриманих відомостей про особистісні характеристики тим вища, чим адекватнішими є методичні прийоми до завдань дослідження і чим більш об'ємно, усебічно вони характеризують кожен з досліджуваних рис особистості з різних ракурсів і в різних життєвих ситуаціях. Саме тому для вивчення особистісних особливостей рекомендують використовувати комплекс психодіагностичних методик.

В експериментальному дослідженні використано такі методи: а) адаптований варіант ММРІ – стандартизований метод дослідження особистості (СМДО); б) 16-факторний особистісний запитальник (16-ФОЗ); в) методику вивчення рівня зауважень Гербочевського; г) методику «вибору зі списку прикметників» [6].

Для цього дослідження спеціально підготовлено список слів, які позначають особистісні риси людини: 1) тактовний; 2) самовідданий; 3) різкий; 4) примхливий; 5) проникливий; 6) витончений; 7) ініціативний; 8) добрий; 9) безтурботний; 10) жорсткий; 11) відповідальний; 12) самокритичний; 13) підозріливий; 14) несміливий; 15) розумний; 16) ніжний; 17) лицемірний; 18) втомлений; 19) організований; 20) стриманий; 21) похмурий; 22) марнослівний; 23) працелюбний; 24) самостійний; 25) замкнений; 26) необережний; 27) ранимий; 28) люб'язний; 29) настирливий; 30) вимогливий; 31) обережний; 32) стурбований; 33) акуратний; 34) комунікабельний; 35) залежний; 36) лінивий; 37) скромний; 38) життєрадісний; 39) запальний; 40) безладний; 41) працездатний; 42) прямий; 43) черствий; 44) обмежений; 45) сміливий; 46) довірливий; 47) самодостатній; 48) небалий; 49) м'який; 50) турботливий; 51) жадібний; 52) пасивний.

У виборі вказаних слів враховано такі принципи: а) за задумом експерименту, у списку мають бути в однакових пропорціях слова, які позначають як професійно важливі ділові риси працівника, так і особистісні риси, які виявляються в міжособистісному, неформальному спілкуванні; б) для усунення позиційних артефактів у списку в однакових пропорціях мають бути слова, які містять як позитивне, так і негативне оцінне навантаження; в) репрезентативність набору власне особистісних рис забезпечено завдяки використанню результатів пілотажного факторного експерименту з набором 140 слів; г) під час експерименту кожен опитуваний мав послідовно, відповідно до інструкцій, чотири рази «пройти» вказаний список з 52 слів, вибираючи щодо кожної риси одне з п'яти суджень:

- +2 – «Я впевнений, що ця властивість підходить»;
- +1 – «Ця властивість підходить, але менше, упевненості немає»;
- -2 – «Я не впевнений, що ця властивість не підходить»;
- -1 – «Ця властивість не підходить, але впевненості немає»;
- 0 – «Я не можу вибрати ні однієї з перерахованих вище можливостей».

Ці судження опитувані висловлювали відповідно до чотирьох інструкцій, які було пред'явлено послідовно (кожну наступну повідомляли після відповіді на попередню): а) «Яким Ви є тепер?»; б) «Яким Ви хотіли б бачити себе в ідеа-

лі?»; в) «Опишіть себе критичніше – таким, яким Ви виглядаєте у власних очах, коли лаєте себе за щось»; г) «Опишіть себе таким, яким Ви виглядаєте в очах Вашого недоброзичливця (неприхильника), людини, яка до Вас ставиться найгірше».

Застосування СМДО і 16-ФЗ дало змогу отримати інформацію про характерологічні особливості студентів-психологів, соціальну спрямованість особистості, адаптивні й компенсаторні можливості, які виявилися під час стресу, ступінь фрустрованості, напруженості захисних механізмів і т. ін. Крім того, ці методики дали змогу оцінити деякі особистісні особливості, які впливають на психологічний клімат і сумісність у групі (ступінь самостійності, здатність до лідерства тощо).

Отримані за СМДО результати проаналізовано за інтерпретаційною схемою Л. Н. Собчик [5], в основі якої – не психіатричний, а психологічний підхід.

Щоб виявити значущі для навчальної діяльності властивості особистості, було визначено ступінь кореляції – 5,2 – особистісних показників з рівнем навчальної успішності студентів (обстежено осіб з високою й низькою успішністю за попередній семестр). Представлені в табл. 1 показники, які мають достовірний кореляційний зв'язок із зовнішнім критерієм, засвідчують, що найбільшу значущість для студентів-психологів, тобто найбільший кореляційний зв'язок з високим рівнем успішності, мають такі риси особистості, як емоційна стійкість до стресу, фрустрації, міцність установок, переконань, упевненість у собі.

Ці риси поєднуються з життєвою активністю, високим самооцінюванням, відкритим характером, вираженою силою мотивації досягнення мети. У разі зростання тривожності в студентів з'являється дезорганізація дій в екстремальних умовах, невпевненість у собі.

У статті розглянуто можливість використовувати методи вивчення особистості для прогнозування ефективності навчання студентів в університеті. За допомогою порівняльного аналізу розмежовано студентів із найбільшою й найменшою успішністю за комплексом особистісних характеристик, отриманих за СМДО. Встановлено, що існує принципова можливість такого розмежування за комплексом з п'яти показників, які мають найбільше диференційне значення для цих осіб:

1) шкала «F», яка відображає ступінь емоційного напруження, можливість емоційної дезорганізації;

2) 6-та шкала – упертість, наполегливість;

3) 5-та шкала – контроль над імпульсивністю, уміння практично мислити;

4) шкала «сили Я» – упевненість у собі, висока стійкість до фрустрації, стресу;

5) 8-ма шкала – інтуїтивність, опора на внутрішні відчуття, відсутність страху в стресогенних ситуаціях.

Табл. 1. Значущі коефіцієнти кореляції властивостей особистості з рівнем успішності в навчанні (за СМДО і 16-ФЗ)

Властивості особистості	Коефіцієнт кореляції	Рівень значущості, Р
Емоційна стійкість до стресу, фрустрації	0,37	<0,001
Енергійність, здатність швидко мобілізувати енергію, ризикувати	0,35	<0,001
Інтуїтивність	0,31	<0,001
Інтенсивність мотивації	0,39	<0,001
Прагнення досягти успіху в діяльності	0,41	<0,001
Прагнення уникати невдач у діяльності	-0,25	<0,05
Прагнення до суперництва, змагальний азарт	0,34	<0,001
Тривожність	0,29	<0,01
Комунікабельність	0,28	<0,01
Екroversія	0,29	<0,01

Примітка: порогове значення коефіцієнта кореляції 0,20 ($P<0,05$); 0,26 ($P<0,01$); 0,33 ($P<0,001$).

У студентів з високою успішністю та у високоуспішних психологів-практиків значною мірою збігаються характеристики особистості: в обох на першому плані – упевненість у своїх силах, високий рівень домагань та самооцінювання, активність, комунікабельність, спортивний азарт. Вони емоційно лабільні, імпульсивні, при цьому – ці риси добре контрольовані з боку інтелекту. Для цих студентів характерні розвинуте почуття обов'язку, усталеність переконань та установок, підвищений рівень тривожності, уміння протидіяти втомі й витримувати навантаження, яскраво виражена схильність до лідерства, жвавість інтересів.

Результати аналізу усередненого профілю СМДО низькоуспішних студентів характеризують їх як надзвичайно неспокійних, самовпевнених, некомфортних, зі швидкими змінами настрою й вираженим емоційним напруженням. У них швидко змінюються установки, їм властива підвищена, що переходить у розгальмованість, активність, імпульсивність. У їхній структурі особистості на першому плані – такі несприятливі риси, як неадекватність емоційних реакцій, низький самоконтроль, конфліктність і, водночас, надмірна активність.

16-ФЗ засвідчив у цих осіб високі показники за фактором «М», що вказує на значну схильність до фантазування, мрійливості, здатність легко відволікатися, за фактором «Е» (надмірна незалежність) – відсутність опори на загальноприйняті норми поведінки, а також низькі показники за факторами «О», «Q» і «G», що свідчить про зайвий спокій і недостатню наполегливість.

Аналіз результатів за методикою «вибору списку прикметників» засвідчив, що не збігаються реальне уявлення про себе самого й бажане ідеальне «Я». Цей показник – власне величина «неприйняття себе» – ($\eta=0.32$, $P<0,05$) загалом у вибірці суттєво корелював з показником успішності в навчанні.

Значно цікавішими є відомості про відмінності в категоріальних структурах, які стоять за цими відмінностями в міру «неприйняття себе» в студентів з високою й низькою успішністю.

Для цього факторизовано вказаний список з 52 прикметників для кожної з двох груп окремо. Результати факторизовано за допомогою методу головних компонентів за алгоритмом Хармана [7, с. 63–67.], а знайдені головні компоненти піддавалися крученню за методом «варімакс» Кайзера.

Розглянемо варімакс-фактори, які мали найбільший внесок до сумарного показника в групі «високо успішні».

Фактор 1. 31% внеску. Високі позитивні навантаження за цим фактором мали слова: працездатний, настирливий, працелюбний, ініціативний, самостійний, комунікабельний, сміливий, життєрадісний, прямий, вимогливий, розумний, відповідальний, самовідданий, організований, акуратний, добрий, турботливий (слова наведено в міру зниження абсолютних величин навантаження). Негативні навантаження отримали слова: несміливий, пасивний, необов'язковий, залежний, замкнений. Отже, навантаження за цим фактором мають здебільшого слова, які позначають радше ділові, ніж особистісні риси людини.

Фактор 2. Внесок – 18%. Позитивний полюс: м'який, стриманий, ніжний, тактовний, організований, добрий, турботливий, акуратний. Негативний полюс: жорсткий, черствий, різкий, лицемірний, запальний. Цей фактор можна інтерпретувати радше як фактор особистісної оцінки.

Фактор 3. Внесок 6%. Позитивні навантаження: витончений і послужливий, тактовний. Негативні навантаження: ранимий, втомлюваний, різкий, запальний, замкнений, стурбований, довірливий, жорсткий. Можлива інтерпретація: «пристосованість–непристосованість».

У групі «низько успішних» виокремлено такі фактори:

Фактор 1. 28% внеску. Позитивні навантаження: працездатний, самостійний, прямий, життєрадісний, комунікабельний. Негативні навантаження: безладний, недбалий, лицемірний, лінивий, жадібний, безтурботний, пасивний, обмежений, марнослівний. Цей фактор дуже подібний на перший фактор «високоуспішних», але в негативній групі слів більшу вагу мають слова, що містять моральний осуд: безладний, лицемірний, лінивий, жадібний, тоді як у «високо успішних» попереду слова, які вказують на відсутність сили й активності, – несміливий і пасивний.

Фактор 2. Внесок 8%. Позитивні навантаження: сміливий, тактовний, стриманий. Негативні: ранимий, запальний, різкий, втомлюваний, стурбований, замкнений. Цей фактор можна інтерпретувати як такий, що показує здатність до самоконтролю й стриманості, а в разі його відсутності – підвищену непристосованість (стурбованість, втомлюваність).

Фактор 3. Внесок 6%. Позитивні навантаження: стриманий, м'який, тактовний. Негативні: жорсткий, різкий, запальний. Цей фактор можна визначити як «самоконтроль–імпульсивність».

Отже, порівняно з «високо успішними» студентами, для «низько успішних» характерне значне ототожнення різних аспектів оцінювання людини – ділового й міжособистісного. Негативні особистісні риси протистоять не позитивним особистісним, а позитивним діловим рисам.

У дослідженні виокремлено важливу особливість в організації самосвідомості студентів, тісно пов'язану з їхньою успішністю. Йдеться про оцінну стереотипізацію й біполяризацію суб'єктивної системи значень, за допомогою якої формується образ «Я». Можна припустити, що така біполяризація категоріальної системи призводить до підвищеної афектованості в сприйманні себе та інших і зростання суб'єктивного стресу. Практичні наслідки невдач, яких зазнає студент, не здатний диференціювати формально-ділове й неформально-особистісне спілкування, у свою чергу створюють об'єктивні стресові умови, а це зумовлює переважання негативного емоційного фону під час взаємодії зі студентами, новому підсиленні афективно-оцінної біполяризації категоріальної системи.

Отже, результати порівняльного й факторного аналізів властивостей особистості й самосвідомості студентів різного рівня успішності дають змогу зробити висновок, що вони достатньо чітко відрізняються і за якісним складом рис особистості, і за ступенем їхнього вираження.

Встановлено, що наявність відповідних особистісних характеристик сприяє успішнішому навчанню й подальшій професійній діяльності. До таких рис особистості насамперед належать емоційна стійкість, активність у мобілізуванні внутрішньої енергії, здатність передбачити можливі зміни ситуації навчання, значне прагнення досягнути мети. Ці риси мають виявлятися на фоні незначного емоційного напруження, підвищеного самоконтролю, усвідомленості. Використані в дослідженні особистісні методи забезпечують достатньо повне оцінювання значущих для навчальної діяльності властивостей, самосвідомості й особистості.

У разі такого підходу з'являється можливість динамічно вивчати особистість та особливості психологічної адаптації в процесі навчання, цілеспрямовано використовувати відомості про різноманітні форми її вияву для побудови процесу індивідуального виховання і т. ін. Але найважливіше, що саме завдяки такому підходу створюються умови для системного вивчення особистості, для повнішого її розкриття й оцінювання, оскільки окремі властивості особистості не ізольовані одна від одної, а взаємопов'язані й взаємозумовлені.

Щоб ґрунтовно вивчити сутність особистісних особливостей студента, потрібно не тільки оцінювати набір ознак окремих рис, а й зіставляти якісні й кількісні показники цих особистісних рис. Врахувавши особливості професійно мало-значущих рис особистості, можемо доповнити основні показники новим змістом, підвищити істинність і надійність загальної оцінки.

Отже, результати нашого експерименту дають змогу накреслити стратегію подальших досліджень особистісних характеристик і структури самосвідомості студентів-психологів з метою розробити наукові основи їхньої психодіагностики. Це допоможе підвищити ефективність навчальної діяльності студентів у процесі їхньої професійної підготовки.

Висновки: а) виявлено вплив провідних особистісних характеристик і структури самосвідомості на ефективність навчальної діяльності студентів-психологів; б) у дослідженні підтверджено гіпотезу про важливість суб'єктивних передумов і зумовленість ними навчальної успішності в студентів; в) у «високоуспішних» студентів виявлено виражене поєднання факторів А, В і Q₃, тобто соціальної спрямованості мислення й соціального контролю поведінки.

1. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. – М.: ПЕР СЭ, 2001.
2. Кондратьева А.С. Связь познавательной компетенции с проявлениями внушаемости и ригидности в социальной перцепции. – Вестн. МГУ. Психология, 1979. – № 2.
3. Маркова А.К. Формирование мотивации в школьном возрасте. – М., 1983.
4. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. – М.: ИПП-ИСП, 2000. – 512 с.
5. Хорман Г. Современный факторный анализ. – М., 1972. – 485 с.
6. Чебыкин А.Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности // Вопросы психологии. – № 6. – 1987. – С. 42–47.
7. Шмелев А.Г. Об устойчивости факторной структуры личностного семантического дифференциала. Вестник МГУ, 1982. – Сер. 14. – № 2.

PERSONAL CHARACTERISTICS AND PROGRESS IN TRAINING ACTIVITIES OF PSYCHOLOGIST STUDENTS

Ivan Baklyts'kyj

*Ivan Franko National University of L'viv, Universytets'ka St., 1
L'viv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The article is dedicated to the results of the experimental studies of personal characteristics and to semantic structure of self-evaluation among psychologist students in groups with different progress. During research the hypothesis of importance of subjective preconditions and their determination of the educational students' progress was proved. Besides the importance of cognitive competence in students' interaction with social environment was demonstrated.

Key words: personality, personality methods, lines of personality, social intellect, оскан-тична structure, self-appraisal, educational progress.

Стаття надійшла до редколегії 08. 04. 2004

Прийнята до друку 10. 08. 2004